

Wolsza, Tadeusz

"Materiały do dziejów uchodźstwa, t. 7: Wybór dokumentów do dziejów polskiego uchodźstwa niepodległościowego 1939-1991", oprac. i red. Andrzej Suchcitz, Ludwik Maik, Wojciech Rojek, Londyn 1997 : [recenzja]

Dzieje Najnowsze 29/4, 178-182

1997

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

nego oczywiście nadzorowi okupanta oraz druga, będąca następstwem okólnika Goebbelsa z 15 II 1943 r., postulującego odstąpienie od dotychczasowych form polityki wyniszczania ludów Europy żyjących poza Rzeszą. Ten „elastyczny kurs” władz niemieckich przejawiał się m.in. w otwarciu sezonu koncertowego w Filharmonii. Słusznie jednak podkreśla Świąch, że w okresie wojny w przypadku Wilna i Wileńszczyzny okresem, w którym najbujniej kwitło polskie życie kulturalne jest okres okupacji litewskiej.

Autor pisze też o polskim życiu kulturalnym na obszarze państwa polskiego znajdującego się pod okupacją niemiecką i radziecką oraz poza jego granicami. Mamy więc obraz polskiej literatury powstającej na „wojennych szlakach” (Rumunia i Węgry, Francja, Wielka Brytania, ZSRR, Bliski i Środkowy Wschód, Włochy, Stany Zjednoczone) oraz w obozach. Autor pokreśla jednak, że słowo literatura w odniesieniu do twórczości powstającej w obozach koncentracyjnych jest najmniej odpowiednie, chociaż rozdział poświęcony temu zagadnieniu zatytułował *Literatura doświadczeń ekstremalnych*

Otrzymaliśmy bardzo potrzebną i cenną książkę. Ciekawe jest spojrzenie Autora na literaturę lat II wojny światowej, interesujące pytania, które stawia. Wprawdzie na początku przyznaje, iż literatura ta jest określana przez historyków literatury mianem „okolicznościowej”, ale — co podkreśla — twórczość tego okresu stanowi nie tyle zjawisko artystyczne, ile historyczne i socjologiczne. Świąch polemizuje z twierdzeniami, iż twórczość tego okresu jest przede wszystkim świadectwem walki społeczeństwa o zachowanie ciągłości kultury narodowej, dokumentem walki podziemnej, zapisem zbiorowej martyrologii, kroniką wydarzeń oraz że literatura ta mobilizowała ludność do walki z okupantem. Świąch uważa, iż schemat ten utrudnia analizę i ocenę twórców tego okresu. Wiele przykładów bowiem wskazuje, iż twórczość ta nie mieści się w wyżej wymienionych opiniach i określenie „okolicznościowa” nie oddaje zawartej w utworach treści. Wprawdzie pisano wówczas pod bardzo silnym ciśnieniem i nasuwa się pytanie, w jakim stopniu twórca może pozostawać autonomiczny, a w jakim sam świadomie włączać się w wydarzenia mu współczesne. Interesujące wydają się pytania, które stawia Świąch, a na które ze względu na ich złożoność i dyskusyjność nie udziela odpowiedzi. Występują więc pytania o prawa artysty do swobody twórczej, czy kolaboracja odnosi się tylko do współpracy z Niemcami, czy piśmiennictwo okresu wojny przyniosło więcej niż kiedykolwiek utworów poświęconych cierpieniu (Świąch — „wolno wątpić”), jakie w końcu było oddziaływanie tej literatury.

Małgorzata Gmurczyk-Wrońska
Warszawa

Materiały do dziejów uchodźstwa, t.7: Wybór dokumentów do dziejów polskiego uchodźstwa niepodległościowego 1939-1991. Opracowanie i redakcja Andrzej Suchcitz, Ludwik Maik, Wojciech Rojek, Londyn 1997, Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie, ss. 810

Jako siódmy z serii „Materiałów do dziejów uchodźstwa”, cennej wydawniczej inicjatywy Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie, ukazał się wybór dokumentów dotyczący środowisk emigracyjnych w „polskim” Londynie w latach 1939-1991. Żmudnej i niezwykle czasochłonnej pracy, związanej z przygotowaniem do druku tej publikacji, podjęli się dwaj naukowcy wywodzący się z londyńskiego ośrodka naukowego — Ludwik Maik i Andrzej Suchcitz oraz Wojciech Rojek z Polskiej Akademii Umiejętności z Krakowa.

Wszystkie prezentowane w tomie dokumenty pochodzą ze zbiorów Instytutu Polskiego i Muzeum Sikorskiego w Londynie. Zwążywszy na pojemność tej placówki archiwalnej, bagażu liczącej ponad 1 250 kolekcji, co w sumie z innymi materiałami tam zdeponowanymi daje ponad 1,5 km bieżącego akt, badacze zdecydowali się pominąć w swojej publikacji dokumenty innej proveniencji. Mam tu na myśli zwłaszcza ważne dla historyków zajmujących się XX wiekiem kolekcje ze Studium Polski Podziemnej (dalej SPP)⁹ oraz równie cenne dokumenty pomieszczone w zbiorach Biblioteki Polskiej w Londynie. Tytułem przykładu warto choćby tylko zasygnalizować te najcenniejsze z pominiętych: gen. Tadeusza Bora-Komorowskiego (SPP), Stanisława Dołęgi-Modrzewskiego (SPP), płk. dypl. Kazimierza Iranka-Osmeckiego (SPP), gen. Tadeusza Pełczyńskiego (SPP), „Wolności i Niezawisłości” (SPP) oraz prof. Adama Pragiera (Biblioteka Polska).

W omawianej poniżej pracy Autorzy wyboru pomieścili 176 najróżniejszego rodzaju dokumentów — raportów, memorandumów, instrukcji, sprawozdań, deklaracji, stenogramów, przemówień, listów, opracowań, streszczeń, oświadczeń, rezolucji, dekretów, protokołów, not, odezwo, zarządzeń, memoriałów i rozkazów. Chronologicznie materiały te obejmują okres od 30 września 1939 r. (zaprzysiężenie Władysława Raczkiewicza na urząd prezydenta RP) do 9 marca 1991 r. (stenogram posiedzenia Rady Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej). Zakres chronologiczny oraz charakter dokumentów recenzowanego tomu ściśle nawiązują do tematyki wcześniej już wydanych sześciu prac stanowiących przegląd dziejów emigracji polskiej lat 1939-1991. Przypomnijmy, wspomniane zbiory studiów i artykułów dotyczyły: władz RP na obczyźnie w czasie II wojny światowej, mobilizacji emigracji do walki politycznej w latach 1945-1990, struktur kierowniczych emigracji w „polskim” Londynie 1945-1990, akcji niepodległościowej na arenie międzynarodowej 1945-1990, pomocy emigracji dla kraju w latach 1945-1990 oraz kresu działalności londyńskiego ośrodka władzy RP na uchodźstwie 1989-1991.

Pomieszczone w pracy dokumenty, w moim przekonaniu, można zaszeregować wedle kilku cezur czasowych. Pierwsza partia dokumentów dotyczy okresu wojny. Kolejne materiały obejmują okres: od momentu cofnięcia przez USA i Wielką Brytanię uznania dla rządu RP (lipiec 1945 r.) do śmierci prezydenta Władysława Raczkiewicza (czerwiec 1947 r.). Trzecia część to dokumentacja związana z próbami pojednania rozbitej na dwa obozy emigracji (do misji gen. Kazimierza Sosnkowskiego w 1954 r.). Następna partia zawiera materiały sygnowane przez ośrodek prezydencki i konkurencyjną doń Radę Trzech (do lipca 1972 r.). Ostatnia zaś część zamyka się w przedziale czasowym: 1972-1991, czyli do momentu rozwiązania Rady Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej, emigracyjnego parlamentu.

Autorzy w omawianym tomie pomieścili dokumenty dotyczące przykładowo sytuacji wewnętrznej w kierowniczych kręgach polskiej emigracji. Z bogatej kolekcji Instytutu Polskiego i Muzeum Sikorskiego wyłowili również oceny wydarzeń krajowych zarysowane z perspektywy „polskiego” Londynu. W końcu zaprezentowali gamę najróżniejszego rodzaju interwencji, apeli, memorandumów adresowanych do organizacji międzynarodowych i wielkich mocarstw.

Za najcenniejsze i najbardziej interesujące uznałbym poniższe pojedyncze dokumenty bądź zbiory kilku dokumentów poświęconych konkretnej, jednostkowej kwestii:

1) Nota rządu RP w sprawie pominięcia Polski w akcie oskarżenia w Procesie Norymberskim z 5 listopada 1945 r. W dokumencie tym władze RP, po analizie aktu oskarżenia, doma-

⁹ Por. A. Suchcitz, *Informator Studium Polski Podziemnej 1947-1997*, Londyn 1997.

gały się wyjaśnienia kilku istotnych spraw związanych m.in. z wywózkami obywateli polskich w głąb Rosji Sowieckiej oraz zbrodnią katyńską.

2) Protokół VII posiedzenia Komitetu Obrony Państwa z 9 II 1946 r.; Protokół VIII posiedzenia Komitetu Obrony Państwa z 12 marca 1946 r.; Oświadczenie rządu RP w sprawie rozwiązania Polskich Sił Zbrojnych na Obczyźnie z 24 maja 1946 r.; Orędzie prezydenta RP do Polskich Sił Zbrojnych w związku z rozwiązaniem PSZ na Obczyźnie z 24 maja 1946 r. Całość tej dokumentacji — godzi się wszelako tu zauważyć, iż Autorzy nie wykorzystali wszystkich najistotniejszych materiałów dla prezentowanego zagadnienia¹⁰ — odnosi się do skomplikowanej sprawy rozwiązania Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie oraz powołania do życia Polskiego Korpusu Przysposobienia i Rozmieszczenia.

3) Pismo prezesa Zjednoczenia Polskiego Uchodźstwa Wojennego do premiera RP w sprawie sierot polskich z 27 sierpnia 1948 r.; Pismo premiera RP do Komitetu Wykonawczego Zjednoczenia Polskiego Uchodźstwa Wojennego przedstawiające pogląd rządu w sprawie sierot polskich z 6 września 1948 r. Pierwszy dokument stanowi w zasadzie szczegółowe opracowanie na temat liczby i geograficznego rozmieszczenia sierot polskich oraz propozycje dotyczące rozwiązania tego problemu.

4) Sprawozdanie specjalnej komisji do wysondowania możliwości utworzenia Rządu Jedności Narodowej z 7 października 1948 r.; Deklaracja Porozumienia Stronnictw Demokratycznych z 15 listopada 1948 r.; Sprawozdanie z przebiegu rozmów ze stronnictwami politycznymi w sprawie utworzenia Rządu Jedności Narodowej z 3 października 1950 r.; Sprawozdanie gen. M. Kukieła z rozmów w sprawie zjednoczenia obozu niepodległościowego emigracji czerwiec-listopad 1951, 6 grudnia 1951 r.; Akt zjednoczenia podpisany przez polskie niepodległościowe stronnictwa i ugrupowania polityczne z 14 marca 1954 r. W wymienionych dokumentach przedstawiciele emigracyjnego establishmentu (m.in. gen. Władysław Anders, Józef Lipski, Józef Różański, gen. Marian Kukiel, Henryk Paszkiewicz) przedstawili tło i przebieg rozmów w sprawie pojednania rozbitych po śmierci Władysława Raczkiewicza kręgów rządowych emigracji polskiej¹¹. Wydaje się wszakże, że w wypadku sprawozdania prof. Paszkiewicza można było dołączyć inne refleksje na ten temat, które wyszły spod pióra socjalisty Adama Ciołkosza. W materiale tym wydarzenia przedstawiono z innego punktu widzenia.

5) Działalność ministerstwa spraw zagranicznych 1945-1951. Jest to syntetyczne ujęcie oficjalnej i półoficjalnej działalności ministerstwa spraw zagranicznych rządu RP na obczyźnie. Niestety, jak się wydaje, w zbiorach Instytutu Polskiego i Muzeum Sikorskiego zachował się prawdopodobnie tylko jeden tego rodzaju dokument.

6) Opracowanie ministerstwa spraw wewnętrznych w Londynie o obozach pracy niewolniczej w PRL z 14 października 1952 r. Jedyne tego rodzaju dokument o nader wstrząsającej wymowie. Materiał ten był wszelako również wcześniej publikowany¹². W moim przekonaniu

¹⁰ Por. np. T Wolsza, *Sprawa II Korpusu i absencji Polaków w londyńskiej paradzie zwycięstwa 8 czerwca 1946 r. (przyczynek do genezy „zimnej wojny”)*, „Dzieje Najnowsze” 1997, nr 2, s. 87 (przyp. nr 2).

¹¹ Dwa z wymienionych powyżej dokumentów były już wcześniej opublikowane: T Wolsza, *Próba pojednania emigracji w 1950 r. Misja prof. Henryka Paszkiewicza*, „Dzieje Najnowsze” 1995, nr 4, s. 131-143; tenże, *Misja gen. Władysława Andersa, Józefa Lipskiego i Józefa Różańskiego w 1948 r.*, „Dzieje Najnowsze” 1996, nr 3-4, s. 121-127.

¹² T Wolsza, *Obozy pracy niewolniczej w Polsce. Dokumenty ze zbiorów Instytutu Polskiego i Muzeum*

opracowaniu ministerstwa spraw wewnętrznych z 1952 r. winny towarzyszyć dwa inne materiały dotyczące obozów pracy na ziemiach polskich po zakończeniu II wojny światowej. Mam tu na myśli fragment cennej pracy syntetycznej *Stan obecny w Polsce* z 1946 r.¹³ oraz dokument przygotowany przez Polskie Stowarzyszenie Byłych Sowieckich Więźniów Politycznych i Stowarzyszenie Dziennikarzy RP. Wówczas czytelnik otrzymałby znacznie szerszy obraz działalności kręgów emigracyjnych związanych z nagłośnieniem na świecie kompromitującej dla reżimu komunistycznego w kraju sprawy obozów pracy przymusowej. Należy bowiem pamiętać, iż na ośrodki pracy przymusowej władze adaptowały najczęściej były niemieckie obozy zagłady. Tego przede wszystkim faktu nie udało się komunistom ukryć, mimo usilnych starań, przed światową opinią publiczną. Wielką w tym zasługą nie tylko rządu RP na obczyźnie, ale i środowisk dziennikarskich z Bolesławem Wierzbiańskim na czele oraz stowarzyszeń kombatanckich.

7) Orędzie prezydenta RP skierowane do kraju w związku z wypadkami poznańskimi z 29 czerwca 1956 r.; Przemówienie premiera Antoniego Pająka na posiedzeniu Rady RP w sprawie (...) wypadków poznańskich z 30 czerwca 1956 r.; Memoriał ministra spraw zagranicznych dla francuskiego MSZ w sprawie następstw wypadków poznańskich z 10 lipca 1956 r.; Uchwała Rady RP piętnująca najazd sowiecki na Węgry z 27 października 1956 r.; Przemówienie prezydenta RP na otwarciu nowej sesji Rady RP po wypadkach październikowych z 27 października 1956 r.; Orędzie prezydenta RP do kraju po wypadkach październikowych z 5 listopada 1956 r.; Sprawozdanie z posiedzenia TRJN poświęcone wypadkom w kraju z 9 listopada 1956 r. Dzięki wymienionym dokumentom można szczegółowo prześledzić stanowisko kręgów emigracyjnych wobec czerwca i października 1956 r., począwszy od prezydenta, a skończywszy na poszczególnych partiach i stronnictwach politycznych. Za szczególnie cenne uznałbym Sprawozdanie z posiedzenia Tymczasowej Rady Jedności Narodowej z 9 listopada 1956 r., zwłaszcza zaś zapis dyskusji z udziałem polityków: Stronnictwa Pracy, Polskiej Partii Socjalistycznej, Niezależnej Grupy Społecznej, Polskiego Ruchu Wolnościowego „Niepodległość i Demokracja”, Ligi Niepodległości Polski, Polskiego Stronnictwa Ludowego Odłamu Jedności Narodowej, Stronnictwa Narodowego i niezależnych.

W omawianym wyborze zwraca uwagę staranna i rzetelna forma opracowania prezentowanych dokumentów. Autorzy pieczołowicie przedstawili wszystkich głównych bohaterów wydarzeń i tych pierwszoplanowych, i tych z drugiego szeregu. Dzięki tym badaniom czytelnik może niejednokrotnie po raz pierwszy zapoznać się z karierą polityczną i chronologią życia wielu emigracyjnych polityków, urzędników władz emigracyjnych oraz przedstawicieli najróżniejszych środowisk twórczych. Aczkolwiek w kilku przypadkach zabrakło Autorom precyzji, np. przy postaci Edwarda Osóbki-Morawskiego (s. 29) należało dodać, iż zmarł w 1997 r. Stanisław Sopicki (s. 40) był ministrem w rządach emigracyjnych do 1953 r., nie zaś, jak to sugerują Autorzy tylko do 1947 r. Podobnie prof. Adam Pragier (s. 70) pełnił obowiązki ministra nie tylko w gabinecie Arciszewskiego, jak to stwierdzili Autorzy, ale ponadto w rzą-

Generała Sikorskiego w Londynie, „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Instytutu Pamięci Narodowej” 1993, t. XXXVI, s. 128-140.

¹³ IPMS, sygn. kol. 33/10; *Obozy pracy w Polsce*, w: *Stan obecny w Polsce*; ibidem, sygn. Kol. 419/57. Dane ogólne dotyczące rozmieszczenia ośrodków pracy przymusowej — uzupełnienia za rok 1953. Ibidem, *Obozy pracy przymusowej w PRL*, wykaz i mapa (1953 r.).

dzie gen. Tadeusza Bora-Komorowskiego, czyli pomieszczone w jego notce dane, iż był członkiem Rady Ministrów do 2 lipca 1947 r., są prawdziwe tylko częściowo. Nie mogą się również zgodzić z konstatacją, iż prezydent August Zaleski był w 1954 r. współodpowiedzialny za rozłam polityczny wśród emigracji (s. 68). Wedle mojej oceny przy postaci Zaleskiego należy mówić nie tyle o współodpowiedzialności, ile wyłącznie o jego indywidualnej odpowiedzialności. Dolną cezurę chronologii zjawiska przesunąłbym natomiast do 1947 r., czyli okoliczności samej nominacji Zaleskiego na prezydenta oraz jego późniejszego zachowania.

Przy analizie dokumentu nr 19 dotyczącego wyborów do Sejmu Autorzy słusznie zauważyli, iż został on opublikowany przed dniem 19 stycznia 1947 r. Zastanawiając się nad tą kwestią, stwierdzili, iż data umieszczona na instrukcji była wynikiem pomyłki bądź ów dokument rzeczywiście powstał jeszcze przed wyborami — chociaż jego zawartość wywołuje u czytelnika zupełnie inne wrażenie. Otóż nie był to jedyny dokument dotyczący przebiegu i wyników wyborów do Sejmu wydany przez władze na obczyźnie przed samym aktem głosowania. Podobną instrukcję 18 stycznia 1947 r., już z ogólną oceną wyborów, wydało również Ministerstwo Informacji i Dokumentacji. Jak sadzę, bez względu na ministerstwo, w „polskim” Londynie panowało powszechne przekonanie, że wyniki wyborów będą sfałszowane, zaś metody, jakimi władze tego dokonają, były już wcześniej doskonale znane z okresu głosowania ludowego w czerwcu 1946 r.

Generalnie oceniając omawiany tom, należy podkreślić, iż na jego podstawie badacze dziejów emigracji nie będą w stanie przygotować monografii władz RP na obczyźnie. Aliści takie zadanie nie przyświecało Autorom wyboru. Chcieli oni li tylko zasygnalizować bogactwo problematyki, jaką zajmowały się władze na obczyźnie. Z tego zaś zadania wywiązali się znakomicie.

Tadeusz Wolsza
Warszawa

Rocznik Tatarów Polskich, t. 3, Gdańsk-Toruń 1995, ss. 318

Instytut Kultury Tatarów Polskich przy udziale Związku Tatarów Oddziału w Gdańsku oraz wydawnictwa Adama Marszałka w Toruniu opublikowały trzeci tom „Rocznika Tatarów Polskich”. Pismo to wypełnia istotną lukę w katalogu czasopiśmiennictwa naukowego w naszym kraju. Wnosi również poważny wkład w poznanie relacji kultury polskiej i tatarsko-tureckiej oraz mużułmańskiej w Europie Środkowowschodniej.

„Rocznik”, podobnie jak dwa poprzednie, stanowi dowód aktywności tatarskiej wspólnoty, która po II wojnie światowej i w wyniku masowych przesiedleń w związku ze zmianą granic wschodnich Rzeczypospolitej poniosła ogromne straty materialne i kulturalne. Oblicza się, że Tatarzy utracili prawie trzy czwarte przedwojennego stanu posiadania. Zagubione zostały styl życia i w dużym stopniu tradycja ich życia na kresach. Powstała luka pokoleniowa w przekazywaniu obyczajów i kultury ludziom urodzonym po 1945 r. Realna stała się groźba utraty przez nich tożsamości narodowej. Przez długie lata, aż do 1966 r., nie byli w stanie wytworzyć ruchu kulturalnego i wydawniczego. Z czasem udało się ten ruch reanimować, czego dowodem stało się wydawanie, wprawdzie nieregularnie, takich pism, jak „Muzułmanin Polski” czy „Zeszyty Muzułmańskie”, a po 1985 r. kwartalnika „Życie Muzułmańskie”, nawiązującego do islamskości, tatarskości i polskości oraz kontynuowania tradycji Tatarów Rzeczypospolitej Obojga Narodów.